

"זבולון לחוף ימים" - נחלת זבולון

טבוא

המקרא מתאר לנו במקומות שונים, לפי תומו, נופי טבע כרקע לסיפוריו. לעתים נשמעים לנו התיאורים מוטעים, כיוון שאינם מתיישבים עם הנוף המוכר לנו. בטבע מתקיימים תהליכי בנייה והריסה תמידיים. הרים משנים את גובהם, מפלס פני הים משתנה, בקעות נוצרות ואיים נעלמים.

פלאו-גאוגרפיה עוסקת בשחזור נופי העבר. היא קושרת בין ממצאים פיזיים גאולוגיים, פרה-היסטוריים וארכאולוגיים, ומאפשרת קבלת תמונת נוף שאינה קיימת עוד. במקרים שבהם הנוף המתואר במקרא אינו תואם את הנוף הקיים כיום, עשויה הפלאו-גאוגרפיה לסייע ביישוב הקושי המתעורר בהבנת פשוטו של מקרא.

עם ישראל בהנהגתו של יהושע כבש את הארץ במלחמות שהתנהלו במשך שבע שנים. לאחריהן חילק יהושע לשבטים את נחלותיהם במהלך שבע שנים נוספות, כפי שמתואר ביהושע יד-יט. גבולות נחלתו של שבט זבולון מפורטים ביהושע יט. על-פי המתואר שם, הגבול המערבי של נחלת זבולון איננו על חוף הים.

ברם, בבראשית מט, יג, בירך יעקב את זבולון במילים: "לחוף ימים ישכן", ובדברים לג, יט, מברך משה את זבולון במילים: "כִּי שְׁפַע יָמִים יִנְקוּ". לכאורה עלינו לומר, שזבולון לא זכה במימושן של הברכות שניתנו לו על-ידי יעקב ומשה. ואולם להלן נראה, שהמחקר הפלאו-גאוגרפי מאפשר ליישב את המקראות, כך שזבולון אכן זכה לקבל את הברכות שהובטחו לו.

תחילה יוצגו תיאורי נחלת שבט זבולון במקרא, שמתוכם עולה בעיית הגבול המערבי של שבט זה. בהמשך תיבדק עמדתם של חז"ל ביחס לפסוקים אלה ועל עמדתם של חכמינו הראשונים והאחרונים בסוגיה זו. לאחר מכן ייסקרו תוצאות המחקר הגאוגרפי והארכאולוגי של ארץ ישראל הקשורים לעניין. באופן כללי, המחקר עוסק בזיהוי המקומות השונים שצוינו בנחלת זבולון ביהושע יט, אך אינו עוסק בבעיה הנדונה בפרק זה. לסיום, ייערך דיון בשאלה כיצד אפשר להגיע לפתרון הבעיה על-ידי בדיקת מבנה החוף באזור מפרץ חיפה באמצעות המחקר הפלאו-גאוגרפי.

במקרא

כאמור, לפני מותו מברך יעקב את בניו. בברכתו לזבולון הוא אומר: "זְבוּלֹן לְחוֹף יָמִים יִשְׁכֵּן וְהוּא לְחוֹף אֲנִיּוֹת וְנִרְכְּתוּ עַל צִידוֹ" (בראשית מט, יג). משה אף הוא מברך את

השבטים לפני מותו, ולשבט זבולון הוא אומר: "וְלַזְבוּלֹן אָמַר שְׁמַח זְבוּלֹן בְּצִאתְךָ, וַיִּשְׁשָׁךְ בְּאֵהָלָיךָ. עַמִּים הָרַ יִקְרָאוּ, שָׁם יִזְבְּחוּ זִבְחֵי צֶדֶק, כִּי שָׁפַע יָמִים יִיָּקֶוּ וַיִּשְׁפָּנֵי טְמוּנֵי חוֹל" (דברים לג, יח-ט). מכאן מקובל לחשוב שנחלת זבולון הייתה ליד הים. כך כותב למשל רש"י (בראשית שם):

על חוף ימים תהיה ארצו. חוף כתרגומו ספר... והוא יהיה מצוי תדיר על חוף אוניות במקום הנמל, שאוניות מביאות שם פרקמטיא. שהיה זבולון עוסק בפרקמטיא וממציא מזון לשבט יששכר... ויורכתו על צידו'ן סוף גבולו יהיה סמוך לצידו'ן.

את דברי רש"י אפשר להבין באחד האופנים הבאים: או שכוונתו לציין את הגבול הגאוגרפי ממש, וזה לא משתמע מפשט הכתובים; או שכוונתו לציין את תחום הפעילות המסחרית-הימית של זבולון. או אז קצהו (הירכתיים) של תחום זה הוא בצידו'ן. אפשרות זאת נראית סבירה יותר כיוון שנמל צידו'ן היה נמל גדול שממנו נשלחו סחורות לנמלי הים השונים.

בחלוקת הנחלות בספר יהושע מתוארת נחלתו של זבולון בעמק יזרעאל:

וַיַּעַל הַגּוֹרֵל הַשְּׁלִישִׁי לְבְנֵי זְבוּלֹן לְמִשְׁפַּחְתָּם וַיְהִי גְבוּל נַחֲלָתָם עַד שְׂרִיד. וְעֵלָה גְבוּלָם לַיָּמָה וּמִרְעֵלָה וּפְגַע בְּדַבְשֶׁת וּפְגַע אֶל הַנַּחַל אֲשֶׁר עַל פְּנֵי יַקְנָעַם. וְשָׁב מִשְׂרִיד קְדָמָה מִזְרַח הַשָּׁמֶשׁ עַל גְּבוּל כְּסֹלֶת תָּבַר וַיֵּצֵא אֶל הַדְּבָרֶת וְעֵלָה יַפְיַע. וּמִשָּׁם עָבַר קְדָמָה מִזְרַחָה גֵתָה חֶפְרָה עֵתָה קְצִין וַיֵּצֵא רְמוֹן הַמֵּתָאֵר הַנְּעָה. וְנֹסַב אֹתוֹ הַגְּבוּל מִצְפּוֹן חֲנָתָן וְהָיוּ תְּצִאתָיו גִּי יַפְתַּח אֶל. וְקִטָּת וְנַהֲלָל וְשִׁמְרוֹן וַיִּדְאַלְהוּ וְבֵית לָחֵם עָרִים שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה וַחֲצִרְיָהוּ. זֹאת נַחַל בְּנֵי זְבוּלֹן לְמִשְׁפַּחוֹתֵם הָעָרִים הָאֵלֶּה וַחֲצִרְיָהוּ (יהושע יט, י-טז).

את המילה "לימה" שבפסוק מפרש סגל (1960) "למערב או שם מקום". על-פי זה המילה "לימה" איננה מתייחסת לים עצמו.

על-פי תיאור זה נמצאת נחלת זבולון בעמק יזרעאל וגבולה המערבי איננו על חוף הים. התייחסות נוספת לנחלת זבולון נמצאת בתיאור תחומי הנחלה של שבט נפתלי:

לְבְנֵי נַפְתָּלִי יֵצֵא הַגּוֹרֵל הַשְּׁשִׁי לְבְנֵי נַפְתָּלִי לְמִשְׁפַּחְתָּם. וַיְהִי גְבוּלָם מִחֶלֶף מְאֵלוֹן בְּצַעֲנָנִים וְאֲדָמִי הַנֶּקֶב וַיִּבְנָאֵל עַד לָקוּם וַיְהִי תְּצִאתָיו הַיַּרְדֵּן. וְשָׁב הַגְּבוּל יָמָה אֲזָנוֹת תְּבוֹר וַיֵּצֵא מִשָּׁם חוֹקְקָה וּפְגַע בְּזַבְלוֹן מִנֶּגֶב וּבְאֲשֶׁר פְּגַע מִיָּם וּבִיהוּדָה הַיַּרְדֵּן מִזְרַח הַשָּׁמֶשׁ (שם, לב-לד).

נחלת זבולון נמצאת דרומית לנחלת נפתלי ונחלת נפתלי נמצאת מזרחית לנחלת אשר. נמצא שנחלת זבולון נמצאת דרומית-מזרחית לנחלת אשר ובכך היא מרוחקת לגמרי מחוף הים. אין לזבולון גבול על הים (ראו איור 4.25). גם בתיאור נחלת אשר יש התייחסות לזבולון:

וַיֵּצֵא הַגּוֹרֵל הַחֲמִישִׁי, לְמִטָּה בְּנֵי-אֲשֶׁר לְמִשְׁפַּחוֹתָם. וַיְהִי, גְבוּלָם -- חֶלְקֵת וַחֲלִי, וְבָטָן וְאֶכְשָׁף. וְאֶלְמֶלֶךְ וְעַמְעַד, וּמִשְׁאֵל; וּפְגַע בְּכַרְמֵל הַיָּמָה, וּבְשִׁיחֹר לְבֵנֶת. וְשָׁב מִזְרַח

הַשֶּׁמֶשׁ, בֵּית דָּגָן, וּפְגַע בְּזַבְלוֹן וּבְגֵי יַפְתָּח-אֶל צִפּוֹנָה בֵּית הָעֵמֶק, וְנִעְיָאֵל; וַיֵּצֵא אֶל-כָּבֹל, מִשְׁמָאל (שם, כד-כז).

כאמור, גבול זבולון מגיע גם "אל הנחל אשר על פני יקנעם". אפשר לזהות נחל זה עצמו עם נחל יקנעם (ואדי אל-מלח) הנשפך אל הקישון או שמדובר בנחל הקישון, שדרכו אולי הייתה לזבולון יציאה אל הים.

רצועת הים לאורכה של נחלת אשר המגיעה צפונה עד לצידון שימשה כנתיב הפלגה שבין צידון לבין גמלי הארץ. אפשר אולי לשער שבני אשר לא היו אנשי ים והם אפשרו לבני זבולון להפליג בנתיב זה, ששימש גם כנתיב ימי לספינות של עמים אחרים.

איור 4.25: מפה מקובלת של ערי שבט זבולון וגבולות נחלתו. (גרסון בתוך נאמן, תשכ"ד, עמ' 527 – באדיבות ה' גרסון)

ההתייחסות של חז"ל בגמרא ובפדרטים

בגמרא מופיע תיאור של הגרלת הנחלות בימי יהושע:

הא כיצד? אלעזר מלובש אורים ותומים, ויהושע וכל ישראל עומדים לפניו, וקלפי של שבטים וקלפי של תחומין מונחין לפניו, והיה מכיין ברוח הקדש ואומר: זבולון עולה - תחום עכו עולה עמו. טרף בקלפי של שבטים ועלה בידו זבולון, טרף בקלפי של תחומין ועלה בידו תחום עכו (בבא בתרא קכב, א).

משתמע מדברי הגמרא שעכו היא חלק מגבולו המערבי של שבט זבולון, ובכך מגיעה נחלתו עד לים. אלא שהמילה 'תחום' הוראתה 'גבול'. לדוגמה בראשית י, יט: "ויהי גבול הכנעני מצידן באכה גררה עד עזה באכה סלמה ועמרה ואדמה וצבים עד לשע". אונקלוס מתרגם: "והוה תחום כנענאה מצידון מטי לגרר עד עזה מטי לסדום ועמורה ואדמה וצבים עד לשע".

לכן מעירים התוספות (ד"ה זבולון) שאין הכוונה לעיר עצמה, אלא לגבול שבין שתי הנחלות העובר בצדה של עכו. עכו מציינת נקודה מרכזית בתוך נחלת אשר ומהווה הגדרה נוספת למושג "נחלת אשר". לכן דברי הגמרא "תחום עכו עולה עמו" הוראתם גבול שבין זבולון לבין נחלת שבט אשר עולה עמו. ובכך מרחיקים התוספות את הגבול המערבי של שבט זבולון מן הים.

מכל מקום, ישנם מקורות אחרים המעידים על כך, שלדעת חז"ל שכן שבט זבולון על חוף הים. כך עולה למשל מן הגמרא (מגילה ו, א):

זבולון מתרעם על מדותיו הוה, שנאמר: 'זבולון עם חרף נפשו למות' (שופטים ה, יח), מה טעם – משום דנפתלי על מרומי שדה. אמר זבולון לפני הקדוש ברוך הוא: רבונו של עולם! לאחיי נתת להם שדות וכרמים – ולי נתת הרים וגבעות, לאחיי נתת להם ארצות – ולי נתת ימים ונהרות. אמר לו: כולן צריכין לך על-ידי חלזון, שנאמר: 'עמים הר יקראו... ושפני טמוני חול' (דברים לג, יט).

במקום אחר מציינת הגמרא, שבני שבט זבולון מאופיינים בקשר שלהם לחוף הים:

הוא דהוה קא אזיל ואמר: אכיף ימא אסיסי ביראתא. בדקו ואשכחוהו דמזבולן קאתי, דכתיב 'זבולן לחוף ימים ישכן' (בראשית מט, יג).

[תרגום: אדם שהלך ואמר שכל דבר הנמצא קרוב לים יפה יותר מבמקום אחר. בדקו ומצאו שאותו אדם היה משבט זבולון] (פסחים ד, א). (מעניין לציין, כי בקרב יהודי ג'רבה וכתרים, שחיו על חוף ימים, ישנה מסורת בדבר היותם צאצאי שבט זבולון. (סלושץ, 1957, עמ' 144-145)

גם מקורות נוספים בחז"ל (ראו למשל: מדרש שכל טוב [מהדורת בובר] בראשית מט, יג; אוצר המדרשים [מהדורת אייזנשטיין], יעקב אבינו, עמ' 231, ד"ה יהודה אתה יודוך; מדרש פתרון תורה פרשת וזאת הברכה, עמ' 341), המפרשים את פסוקי הברכות שניתנו לזבולון, מתייחסים לזבולון כמי ששוכן לחוף ימים ופרנסתו מהים.

במקורות אלה אין התייחסות לנחלת זבולון כפי שתוארה בספר יהושע. לחז"ל היה ברור שהברכות שניתנו בתורה התקיימו למעשה, ולכן יש לזבולון מוצא אל הים.

יוסף בן מתתיהו (1944) – מהמאה הראשונה לספירה – כותב בספרו:

ובני זבולון לקחו בגורלם את הארץ עד ים גניסר והמגעת עד לסביבות הכרמל והים, ואילו אשר לקחו את הארץ שראשיתה על יד הכרמל... (שם, עמ' 152).

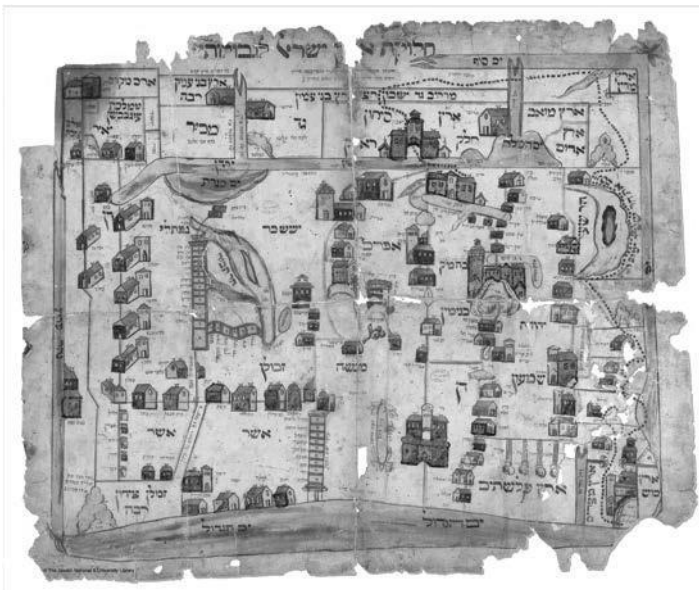
בדרך זו הוא מסביר את ברכת משה "שפע ימים יינקו" (דברים לג, יט) – "ימים" בלשון רבים), שכוונתה לים כנרת במזרח וליים התיכון במערב. בכך מרחיב יוסף בן מתתיהו את שיטת חז"ל ופורס את נחלת זבולון בין שני ימים.

דעות הלאטונים והאחרונים

ר' אשתורי הפרחי חי בספרד במאה הארבע עשרה, הגיע לארץ וסייר בה זמן ממושך. את תיאורי מסעותיו העלה בספרו (פרחי, תשי"ח). בין השאר הוא מציין:

וזבולון מזרחו אינו הולך עד הירדן מפני נפתלי... אבל הולך הוא, ר"ל זבולון, אל המערב עד הים הגדול לצפון עכו, וכדאמרינן מסכת מגלה [= הציטוט שהובא לעיל]... כלם צריכין לך על-ידי חלזון... ואמרינן פרק במה מדליקין (שבת כו, א), יוגבים אלו צדי חלזון מסולמא דצור עד חיפה. ויעבור בתוך אשר, כדרך שיעבור שמעון ביהודה ומנשה ביששכר.

נראה שכוונתו לומר שאשר נתן לזבולון זכות מעבר אל הים בתוך תחומי נחלתו.

איור 4.26: המפה הסכמתית של נחלות השבטים המיוחסת להגר"א. יש לשים לב לרצועה היבשתית היוצאת מנחלת זבולון ועוברת דרך נחלת אשר אל הים מפה זו, הצבועה בצבעי מים, נכללה בספר צורת הארץ לגבולותיה סביב, שנדפס בשקלוב בשנת 1802. (אליהו בן שלמה זלמן, 1802)

הגר"א כותב בפירושו ליהושע יט, כד:

וחנתון נשאר מערי זבולון עד גיא יפתח אל ושם מפסיק באמצע הגבול אשר הולך עד צידון רבה ושם מתפשט קצת לרוחב כתבנית ירך וז"ש [= זה שנאמר] וירכתו עד צידון (אליהו מוילגה, תרס"ה, עמ' ו).

כלומר, גם לשיטתו הייתה לזבולון מובלעת בתוך נחלת אשר, שדרכה הוא עבר אל הים.

הגר"א הבין שמובלעת זו היא 'גיא יפתח אל' הנזכר בנחלת זבולון. כך גם משורטט במפה המיוחסת להגר"א (ראו לעיל אזור 4.26).

בפירושים אלה נקבל פתרון לבעיה שהעלינו בתחילת הפרק בדבר הפער שבין ברכות יעקב ומשה לזבולון ובין הנחלה שקיבל זבולון בפועל. לדברי ר' אשתורי הפרחי והגר"א, נחלת זבולון כללה מעבר צר אל הים, אף שעיקרה מרוחק מעט מן הים.

מנגד, פרשנים אחרים מן הראשונים והאחרונים סתמו וכתבו כדברי חז"ל, שנחלת זבולון כללה את חוף הים. כך כתבו למשל, רבנו בחיי בן אשר: "וטעם 'לחוף ימים ישפן' – על חוף ימים תהא ארצו ושם יהיה מצוי תדיר" (פירושו לבראשית מט, יג); ר' עובדיה ספורנו: "'זבולון לחוף ימים ישפן' – בארצו, כי יירש מקום חוף ימים" (פירושו לבראשית מט, יג); המלבי"ם: "'לחוף אני' – כי טבע אנשי זבולון נולד למסחר ולעבור באניות סוחר ארחות ימים ומרחק יביא לחמו, כמ"ש בסנהדרין, שמי ששבח חיי המסחר והמדור אצל הים מזבולון הוא, ע"כ יבנה חוף שישכנו שם אניות, וסוף מעשהו בים, ומסחרו יגיע עד צידן, שהם כוננו המסחר בים בימי קדם" (פירושו לבראשית מט, יג).

ומדברי הזוהר נראה, שנחלת זבולון גובלת הן בים כנרת הן בים התיכון, כדעת יוסף בן מתתיהו שהובאה לעיל.

כתיב 'זבולון לחוף ימים ישפן', והא ימא חד הוה בעדביה? אלא מאי 'לחוף ימים', ודאי אוקמוה חברייא ברזא עלאה. 'וירכתו על צידן' – כמה דאת אמר 'יצאי ירך יעקב' (שמות א, ה), זבולון שוקא דימינא דגופא הוה, וים כנרת הוה בעדביה, ומהכא אשתכח חלזון לתכלתא" (זוהר בשלח מה ע"ב).

מקורות

אליהו בן שלמה זלמן (1802). **חלוקת ארץ ישראל לגבולותיה: העתק מהמאור הגאון הגדול החסיד המפורסם מרגן ורבנן מוה' אליהו מק"ק מווילנא הבירה**

[חומר קרטוגרפי]. אוהזר מתוך

<http://www.jnul.huji.ac.il/dl/maps/pal/html/heb/pal002369233.htm>

אליהו מווילנא (תרס"ה). **אדרת אליהו: פירוש על נביאים וכתובים**. ירושלים: חמו"ל. יוסף בן מתתיהו (1944). **קדמוניות היהודים** (א' שליט, מתרגם). ירושלים: מוסד ביאליק.

נאמן, פ' (תשכ"ד). **אנציקלופדיה לגיאוגרפיה מקראית: בצירוף מפות, צילומים ולוחות** (ש' אברמסקי, עורך). תל-אביב: יהושע צ'צ'יק. סגל, מ"צ (1960). **מבוא המקרא** (מהדורה חמישית מתוקנת ומורחבת). ירושלים: קרית ספר.

סלושץ, נ' (1957). **האי פליא (האי ג'רבה)**. תל-אביב: דביר. פרחי, יצחק אשתורי (תשי"ח). **כפתור ופרח** (כרך א). ניו יורק: המחבר.

בעחקר הארכאולוגי והגאוגרפי

גליל (תשנ"א) מציין שהגבול הצפוני של נחלת זבולון עבר לרגלי הר עצמון, ומשם הקיף את תחום חנתון מצפון, ויצא אל גי יפתח אל. כלומר, הגבול עבר בשוליים הצפוניים של בקעת בית נטופה, ופנה דרומה לאורך שוליה המערביים של בקעת בית נטופה, ויצא אל גי יפתח אל, הוא נחל ציפורי.

בתיאור הגבול המערבי כותב גליל:

שהגבול פנה מאזור ח'רבת ראס עלי דרומה אל הנחל אשר על פני יקנעם, בפינה הדרומית-מערבית של זבולון; כך עולה מן הנוסח "...ופגע בדבשת ופגע אל הנחל אשר על פני יקנעם" (שם, יא).

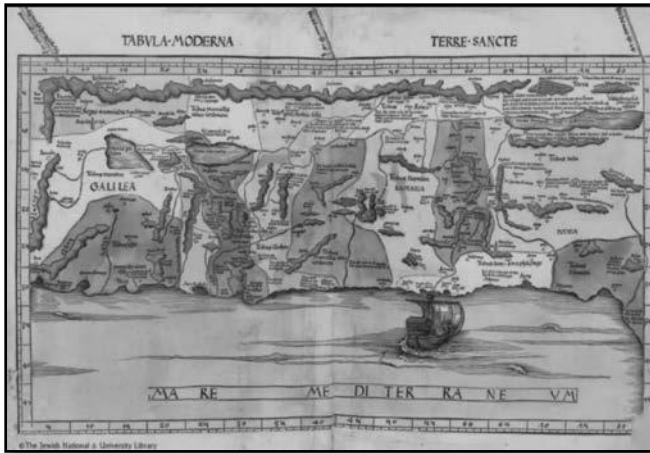
לפי תיאורו זה אין מצר הקישון נכלל בתחומי נחלת זבולון.

גל (תשמ"ט) מציין שהגבול המערבי של נחלת זבולון עבר בין אעבלין ובין אזור בית שערים. לפי זה נחלת זבולון מרוחקת מנחל הקישון ואין כל חיבור בינה לבין איזשהו מוצא לים.

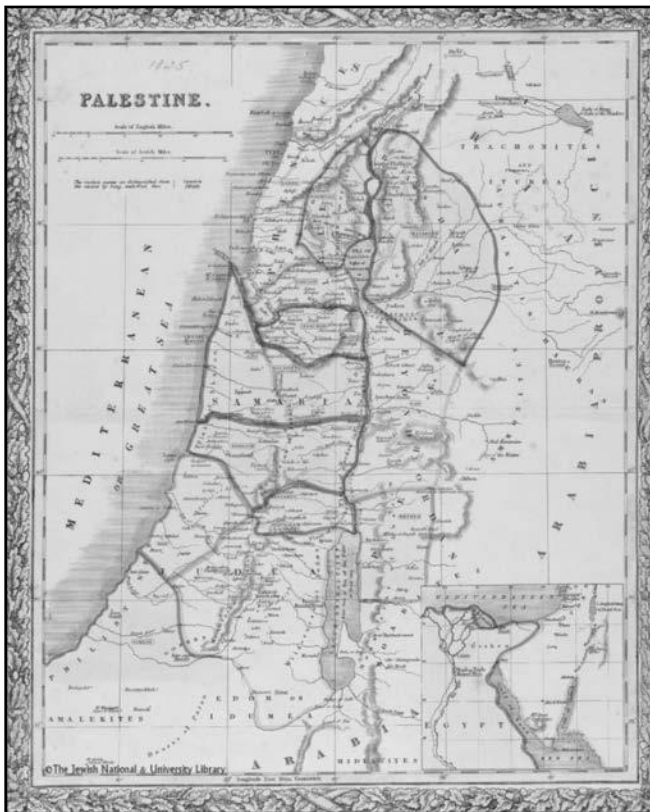
לויין (תשס"ג) משרטט את גבולות נחלת זבולון על-פי ממצאים ארכאולוגיים, ומותח את קו הגבול המערבי בין הרדוף לבין תל קירי הנמצא דרומית ליקנעם. לפי זה נחל השופט הנשפך אל נחל הקישון עובר בסמוך לנחלת זבולון, וכפי שעולה משני המאמרים הקודמים, אין לשבט זבולון יציאה ישירה מתחומו אל הים.

נחלת זבולון בטפות עתיקות

מספר רב של מפות עתיקות מציג את נחלות השבטים. ביחס לנחלת שבט זבולון עולה בבירור, כי עד לראשית המאה השמונה עשרה מתוארת נחלת זבולון בכל המפות כמגיעה עד חוף הים (ראו לדוגמה איור 4.27). לעומת זאת, בכמה מפות שצוירו מאז, נחלת זבולון אינה מגיעה לים (ראו לדוגמה איור מספר 4.28).

איור 4.27: מפה המתארת את נחלת זבולון כמשתרעת עד לים. כמקובל במפות עתיקות, המזרח נמצא למעלה. (Ptolemy, 1513)

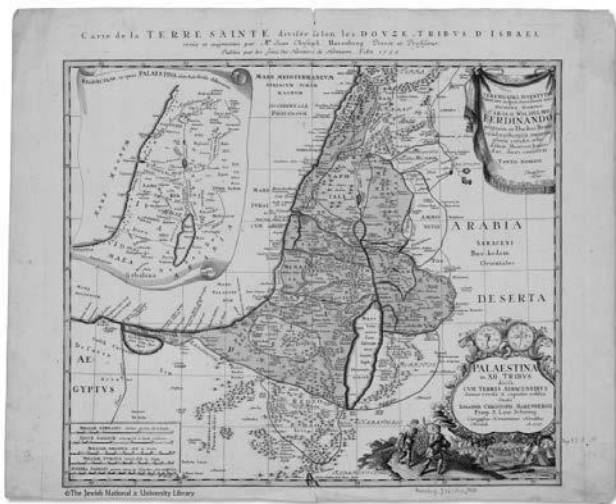
איור 4.28: מפה של ארץ ישראל וגבולות השבטים מהמאה התשע עשרה המדגימה את הדעה שלשבט זבולון לא היה מוצא לים. (Palestine, 1825?)

הגר"א, שחי במאה השמונה עשרה, כבר ממפה באופן סכמתי מאוד את נחלת זבולון כרחוקה מהים, אך מציין שקיימת רצועה יבשתית העוברת דרך נחלת אשר ומחברת את

נחלת זבולון לים (ראו לעיל איור מספר 4.26).

בין המפות העתיקות נמצאת אחת הרומזת לפתרון הבעיה שאנו עומדים להציע בפרק זה – במקום לשלוח 'מסדרון יבשתי' אל החוף, נשלחת במפה זו 'לשון ימית' אל תוך היבשה, כך שזבולון נוגע בקצה הלשון הימית (ראו איור 4.29 ואיור 4.30).

איור 4.29: מפה של נחלות השבטים מן המאה השמונה-עשרה המראה לשון ים החודרת אל היבשה באזור נחלת אשר. (Harenberg, 1750)

איור 4.30: קטע מוגדל מתוך המפה שלעיל, המבליט את לשון הים החודרת דרך נחלת אשר ומגיעה לנחלת זבולון. (Harenberg, ibid)

בדעות שהובאו עד כאן לא מצאנו פתרון לבעיה הנדונה. יש בשיטת ר' אשתורי הפרחי והגר"א כדי לתת מענה לבעיה, אך אי אפשר למצוא פסוק שעליו אפשר לבסס את שיטתם. לכן פנינו גם לכיוון המחקר המודרני העוסק במהלך התפתחות הנוף.

הפּלָאוּ-גאוגרפיה טל פורד הקישון באלף הרביעי לפני ימינו

המתודה הפּלָאו-גאוגרפית קושרת בין ממצאים פיזיים גאולוגיים, פרה-היסטוריים וארכאולוגיים כדי להבין תפוסת ותנועה של אוכלוסיות בעלי חיים, צמחים או בני אדם.

שימוש במחקר פלאו-גאוגרפי להסבר של מידע גאוגרפי מקראי נעשה כבר בעבר. בין הדוגמות הבולטות לשימוש זה אפשר למנות את הסבר תיאור יחזקאל של העיר צור – "ואמרת לצור הישבת [הישֶׁבֶת קרי] על מבואת ים רִכְלָת העמים אל איים רבים" (כו, ג) – בהיותה אי בתקופה הנדונה.

אברבנאל בפירושו לנבואת יחזקאל על צור (כו, ב) כותב:

...צור נתישבה שנית, לא על שפת הים כמו שהייתה מקדם – אבל שבנו אותה בתוך הים כמו שהיא היום ויניסיאה [= ונציה].

המחקר הפלאו-גאוגרפי (Marriner, Morhange, & Meulé, 2007) מראה, כי צור הייתה מנותקת מהיבשה והייתה אי, ואילו כיום היא חצי-אי. בדומה לכך מראים אליצור ופרומקין (2003) מציאות של לשון ים בצפון ים המלח, המעידה על מפלס ים גבוה מאשר המפלס הנוכחי. מציאות מפלס גבוה של ים המלח בתקופה המדוברת מסבירה את הפסוק המתייחס שעניינו גבולות שבט יהודה:

"וגבול קדמה ים המלח עד קצה הירדן וגבול לפאת צפונה מלשון הים מקצה הירדן. ועלה הגבול בית חגלה ועבר מצפון לבית הערבה ועלה הגבול אבן בֶּנֶן בן ראובן" (יהושע טו, ה-1).

לפי פשוטו של הכתוב, כל גבולו המזרחי של יהודה היה ים המלח, ומציאות זו מתקיימת כאשר צפונו של ים המלח נמצא ממזרח ליריחו.

בתום תקופת הקרח האחרונה, שבה היה מפלסו של הים התיכון נמוך במאה וחמישים מטר בערך (צביאלי, 2006), עלו פני הים במהירות והגיעו לפני ארבעת אלפים שנה בערך למפלס דומה למפלס הים הנוכחי. בתקופה זו נעצרת עליית המפלס המהירה, ומאז ועד היום שינויי המפלס נעים במשרעת של כ-1± מטר (שם, עמ' 44). משלב זה ואילך השינויים במיקום קו החוף הם תוצאה של: א. תנועה טקטונית (עלייה או ירידה מקומית של גושי קרקע עקב תנועה של שברים); ב. צבירה/גריעה של סחף מאזור החוף.

גריעה של סחף תביא לתזוזה של קו החוף אל תוך היבשת (במקרה של חוף אזור נמל הקישון – לדרום-מזרח), ואילו צבירה של סחף תביא לתזוזה של קו החוף אל הים (במקרה של חוף אזור נמל הקישון – לצפון-מערב). מקורם של חולות הקוורץ (קוורץ – מינרל שהרכבו SiO_2 , מופיע במקום השביעי בסולם קושי המינרלים שהוא בין 1-10). במפרץ חיפה, כמו גם לאורך חופי ישראל עד למפרץ חיפה, הוא הנילוס. החולות מובלים על-ידי הנילוס אל הים ומשם על-ידי הזרם החופי לאורך חופי ישראל, עד לשקיעתם במפרץ חיפה המשמש מלכודת לחולות והתחנה האחרונה של תנועתם.

מיקומו של קו החוף ומצבו הטופוגרפי של מפרץ חיפה מתקופת הברונזה ועד לתקופה ההלניסטית-רומית נחקר על-ידי גלנטי ועמיתיו (גלנטי, ענבר ורבן, 1990) ועל-ידי

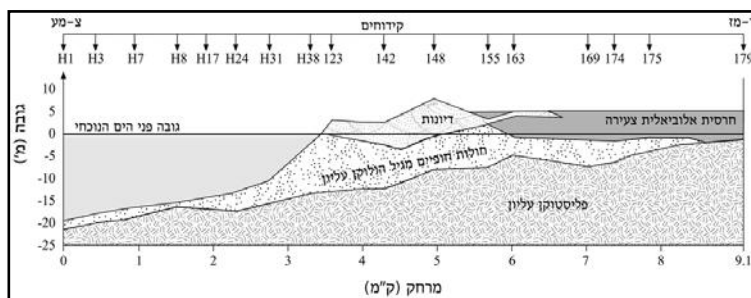
צביאלי (2006). שתי קבוצות מחקר אלה מציינות את קיומו של אסטואר (שפך נהר אל הים שצורתו כמשפך, שבו הקדקוד הוא אל תוך היבשת) במוצאו של הקישון אל הים. הנקודה הדרום-מזרחית ביותר של שפת הים בתוך אסטואר זה מגיעה, על-פי ההשערה, עד לאזור יגור של מינו.

קיומו של אסטואר במוצא הקישון נשען על ממצאים סטרטיגרפיים (כמו גם על ממצאים ארכאולוגיים). איור מספר 4.31 מתאר את חתך תת-הקרקע לאורך הקישון, ובו אפשר לראות כי החולות שהובאו על-ידי הים הולכים ונעשים דקים לכיוון דרום-מזרח וממלאים את האסטואר בחול, כך שקו החוף נע לצפון-מערב. הופעתם נעלמת לאחר כמה קילומטרים במעלה הקישון.

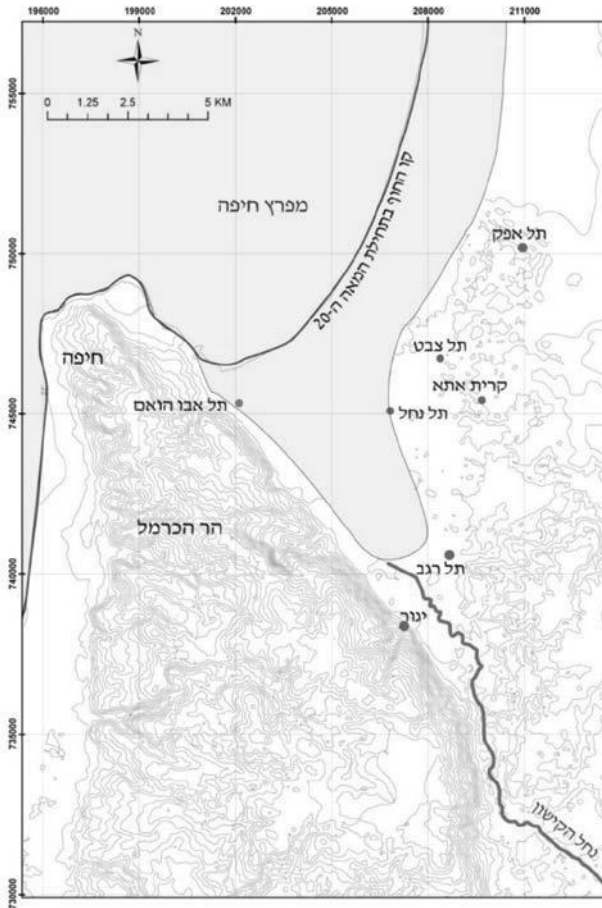
התפתחות הנוף בתקופה הנידונה נלמדת בפרטי פרטים במאמרם של גלנטי ועמיתיו. הם מדווחים על כך, שבכמה קידוחים באזור הקישון נמצאו צדפים ימיים ובראקיים הטיפוסיים לאסטוארים (גלנטי ואחרים, 1990, עמ' 139). הנמל הגדול באסטואר הקישון התקיים בתל אבו הוואם, הנמצא כקילומטר וחצי מקו החוף הנוכחי (שם, עמ' 133). על אפשרות השייט במעלה האסטוארים כותב רבן (1983) ומציין את תל אבו הוואם וכן את תל רגב שליד רכסים.

בהתאמה לממצאים אלה שורטטה המפה המופיעה באיור מספר 4.32. על-פיה אפשר לתאר מצב שבו זבולון יושב בעמק יזרעאל, ממערב לו נמצאת נחלת אשר, ואף-על-פי-כן זבולון יושב לחוף ימים, במקום שבו נמצאים גם אזורי עגינה בטוחים המאפשרים קשרי חוץ ימיים. כפי שצוין לעיל בהערת התוספות לגמרא במסכת בבא בתרא, מקום זה נמצא באזור שער העמקים.

על-פי מפה זו ברורה מאוד גם ההבנה של הפסוק "וככרמל בים יבוא" (ירמיהו מו, יח).

איור 4.31: חתך תת-קרקע לאורך אפיק הקישון המבוסס על מידע משבעה עשר קידוחים. אפשר לראות בבירור את הידקקות שכבת החול החופי ואת העלייה בבסיס השכבה. (עיבוד: נוגה יוסלביץ)

איור 4.32: מפה סכמתית של אסטואר הקישון. (עיבוד: נוגה יוסלביץ)

מסקנות

אזור שפך הקישון היה אסטואר רחב לפני 3,000-3,500 שנה בערך והפך למישור יבשתי עקב שקיעת החול ממקור ימי, ולאחריו החומר האלוביאלי הצעיר שהובא על-ידי הקישון. שקיעת סחף זו הביאה לתזוזת קו החוף עד למיקומו הנוכחי.

בפרק זה הוצג שחזור נוף האסטואר הקדום במוצא נחל הקישון לים. שחזור זה מאפשר את שרטוט המפה המופיעה באיור 4.33. אפשר לראות כי בשינוי קטן של קו הגבול המופיע במפה המקובלת (איור 4.26), אפשר למקם את נחלת זבולון בעמק יזרעאל, ואף-על-פי-כן לאפשר את קיומו של חוף בקצה האסטואר השייך לנחלתו.

הסבר זה פותר את הבעיה שהוצגה בתחילת הפרק, בדבר הסתירה שבין תיאור נחלת שבט זבולון ביהושע יט לבין פסוקי התורה שבהם מתואר זבולון כשבט שנחלתו על הים, כמו גם

דעת חז"ל (אולי על-פי מסורת), שנחלת זבולון אכן הייתה סמוכה לים. לשבט זבולון אמנם היה מוצא אל הים ונמל שנתן מגן טוב לאניות העוגנות בו.

איור 4.33: מפת גבולות זבולון המוצעת בעקבות ממצאי פרק זה. (המפה המקורית נמצאת בתוך נאמן, תשכ"ד, עמ' 527)

מקורות

- אליצור, י' ופרומקין, ע' (2003). מפלס ים המלח והתנ"ך. **על אתר, 12**, 83-98.
- גל, צ' (תשמ"ט). גיא יפתחאל – הגבול בין אשר לזבולון. **קתדרה, 50**, 27-30.
- גליל, ג' (תשנ"א). גבע, בית-דגון והגבול בין נחלת אשר לנחלת זבולון. **קתדרה, 57**, 3-18.
- גלנטי, י', ענבר, מ' ורבן, א' (1990). התפתחות הדלתה של נהר הקישון בתקופת ההולוקן. **אופקים בגאוגרפיה, 31**, 133-146.
- לוין, י' (תשס"ג). כסלות-תבור, רימון, הנחל אשר על פני יקנעם וגי יפתח-אל: להבנת גבולותיה של נחלת זבולון. **קתדרה, 108**, 5-36.
- נאמן, פ' (תשכ"ד). **אנציקלופדיה לגיאוגרפיה מקראית: בצירוף מפות, צילומים ולוחות** (ש' אברמסקי, עורך). תל-אביב: יהושע צ'צ'יק.
- צביאלי, ד' (2006). **תהליכים סדימנטולוגיים במפרץ חיפה והקשרם לתא הליטורלי של הנילוס** (עבודת דוקטור). אוניברסיטת חיפה.
- רבן, א' (1983). הנמלים הקדומים בים התיכון. בתוך י' קרמון א' שמואלי וג' הורביץ (עורכים), **אגן הים התיכון** (עמ' 120-145). תל-אביב: משרד הבטחון – ההוצאה לאור.

- Frumkin, A., & Elitzur, Y. (2002). Historic Dead Sea level fluctuations calibrated with geological and archaeological evidence. *Quaternary Research*, 57, 334-342.
- Harenberg, J. C. (1752). *Palaestina in XII Tribus divisa, cum terris adiacentibus denuo revisa & copiosior reddita* [cartographic material]. Retrieved from <http://www.jnul.huji.ac.il/dl/maps/pal/html/heb/pal002368596.htm>
- Marriner, N., Morhange, C., & Meulé, S. (2007). Holocene morphogenesis of Alexander the Great's isthmus at Tyre in Lebanon. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 104(22), 9218-9223.
- Palestine* [cartographic material] (1825?). Retrieved from <http://www.jnul.huji.ac.il/dl/maps/pal/html/heb/pal002369219.htm>
- Ptolemy, 2nd cent (1513). *Tabula moderna Terre Sancte* [cartographic material]. Retrieved from <http://www.jnul.huji.ac.il/dl/maps/pal/html/heb/pal002368927.htm>
- Zviely, D., Sivan, D., Ecker, A., Bakler, N., Rohrlich, V., Galili, E., . . . Kit, E. (2006). The Holocene evolution of the Haifa Bay area, Israel, and its influence on ancient human settlements. *The Holocene*, 16(6), 849-861.